

Hayriye
tüccarı el-Hâc
Ali Ağa'nın
Aşık Paşa Camii
haziresindeki
15 Şevval 1279
(5 Nisan 1863)
tarihli
mezar taşı -
Fatih /
İstanbul

da İstanbul'da bir şehbenderle iki muhtarlarının bulunması gerekiyordu. Berat almak isteyenler, buldukları yerin kadı ve idarecilerinden aldıkları iyi hal kâğıtlarıyla birlikte iki de kefil göstererek Dîvân-ı Hümâyün beylikçisi olan şehbenderle müracaat ederler; yapılan tahkikat sonunda kontenjan olduğu takdirde ehl-i irz, dindar, doğruluk ve dürüstlüğü ile tanınanlar arasından en lâyük görülenlere şehâdetnâmeleri, daha sonra da bunlara dayanılarak beratları verilirdi. Avrupa tüccarına nazaran hayriye tüccarının berat harcı biraz daha düşük olup 12 altındı (1200 kuruş). Bunun dışında diğer hususlarda eşittiler. Bunların da iki hizmetkârları bulunur, gerektiği takdirde biri ticaret yapılan yerde oturabilirdi. Hayriye tüccarının ölümü halinde berat, varsa büyük oğluna verilir, oğlu olmaması halinde tâlipler arasında en uygunu seçilirdi. Ticaret Nezâreti'nin kuruluşundan sonra müracaatlar buraya yapılmaya başlandı.

Yapacakları seyahatlerde diğer müste'men ve Avrupalı tüccar gibi hayriye tüccarının da yol hükmü (seyahat müsaadesi) almaları, 4000 akçenin üstündeki davalarının İstanbul'da görülmesi, yabancı tüccarla olan anlaşmazlıklarında tüccarın mensup olduğu milletin ahidnâmesine göre muamele edilmesi beratlarda yer alan hususlardandı. 1838 Balta Limanı Ticaret Muahedesi öncesinde bazı mallar üzerinde ihraç yasağı bulunduğundan müste'men tüccar ve Avrupa tüccarı gibi hayriye tüccarının da yasaklara uyması gerekiyordu. Gümrük resmi oranları, Balta Limanı Muahedesi öncesinde % 3 iken 1838'den sonra müste'men tüccar gibi ihracatta % 12, ithalatta % 5 olarak tesbit edilmişti. Gümrük memurlarının bunların dışında resim almaları halinde fazla alınan miktar geri verilirdi. Hayriye tüccarının da gümrük gelirlerine zarar verecek davranışlardan kaçınması

gerekiyordu. Böyle bir durumla karşılaşıldığında sadece tüccar değil şehbender ve muhtarları da mesul tutulurdu. Bazı hallerde ise müslüman tüccarı dış ticarete teşvik etmek üzere devlet tarafından kredi temin edildiği, yahut ihraç edecekleri bazı mallar için gümrük muafiyeti tanındığı da oluyordu. Avrupa'da bir güçlkle karşılaştıklarında ise o şehirdeki Osmanlı şehbenderine müracaat ederlerdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Mecelle-i Umûr-ı Beledîyye, I, 681-689; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri I: 1580-1838*, Ankara 1974, s. 71-73; Musa Çadircı, "II. Mahmut Döneminde (1808-1839) Avrupa ve Hayriye Tüccarları", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1980, s. 237-241; Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara 1983, s. 96-100.



MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

HAYRİYYE

(خبریه)

Nâbî'nin
(ö. 1124/1712)

nasihatnâme türündeki mesnevisi.

Asıl adı *Hayrînâme* olduğu halde daha çok *Hayriyye* diye tanınır. 1113 (1701) yılında Halep'te yazılmıştır. Mesnevinin ilk bölümlerinde müellif, eserini yedi yaşındaki oğlu Ebülhayr Mehmed Çelebi'ye hitaben yazdığını ve ona *Hayrînâme* adını verdiğini bizzat söyler (beyit 93-98). Aruzun "feilâtün feilâtün feilün" kalıbıyla yazılan *Hayriyye* yaklaşık 1665 beyit olup bu sayı çeşitli yazma nüshalara göre değişmektedir. Otuz beş bölümden oluşan eserin bölüm başlıkları da aynı vezinle yazılmış birer mısra şeklindedir.

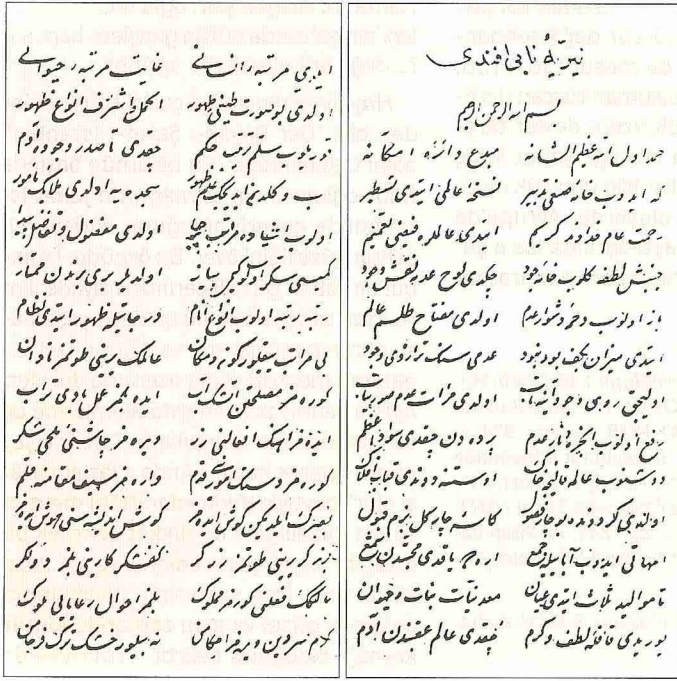
Nâbî eserine benzeri mesnevilerde olduğu gibi Allah'a hamd ile başlar; kâinatın ve eşref-i mahlûkat olan insanın yaratılışına temas ettikten sonra Hz. Peygamber'in methine geçer. *Hayriyye*'nin baş tarafındaki kısımlar müellifin kendisi, oğlu ve eserin telif sebebiyle ilgilidir; bunları İslâm'ın şartları takip eder. Daha sonra ilmin ve çalışmanın önemine temas edilerek çeşitli ilimler hakkında bilgi verilir, cehaletin sebep olduğu kötülükler anlatılır. "Matlab-ı Ma'rifet-i Rabbânî" başlığını taşıyan bölümde Nâbî, Allah'ı bilmenin gereği üzerinde durarak oğluna irfan sahibi olmasını ve bunun için mutasavvıfların yazdığı eserleri okumasını tavsiye eder. Ayrıca felsefeden uzak du-

rulmasını isteyen şair, oğlu Mehmed Çelebi'nin şahsında bütün gençlere ham sofu değil ârif olmalarını öğütler.

Hayriyye'nin en ilgi çekici bölümlerinden biri "Der Beyân-ı Şeref-i İstanbul" adını taşımaktadır. Bu bölümün başında Nâbî, oğluna ilmin ve mârifetin yalnız İstanbul'da geçerli olduğunu söyleyerek şehrin güzelliğini över. Bu övgüde, İstanbul'un tabiat güzelliklerinden ziyade ilim ve irfan sahiplerinin bu beldeye yaşaması, buranın müsiği, şiir ve diğer güzel sanatların merkezi oluşu üzerinde durulur. Ayrıca şehrin zevk ve safa âlemlerine de temas eden şair duygularını, "Her ne şey hâtıra eyleser hutûr / Anda a'lâsının a'lâsı olur" beytiyle ifade eder. Nâbî mevzun sözün güzelliğine de dikkat çekerek bu hususta birçok şairin adını zikreder. Arap şiirini över, İran şairlerinin divanlarının anlamca güzel ve aynı zamanda kültür kaynağı olduğunu belirtir. *Hayriyye*'de çeşitli meslekler üzerinde duran şairin sevmediği meslek devlet adamlığıdır. Oğluna kadılık görevini seçmemesini, maliyede çalışmamasını ve vakıf mütevelliliğinde bulunmamasını tavsiye ederek bu mesleklerin güçlüklerini belirtir. "Matlab-ı Mezra-ı Kışt ü Hirmen" adlı bölümde, divan edebiyatında ilk defa toprakla uğraşmanın iyi bir meslek olduğunu söyleyerek oğluna bu mesleği öğütler. Eserin "Mebhas-i Lâzime-i Hikmet ü Tıbb" başlıklı bölümünde Nâbî, din ilimlerinin yanında tıbbın da önemli bir ilim olduğuna işaret eder. "Matlab-ı Lâzime-i Hayr Duâ" adlı son bölümde şair oğluna iyi dileklerde bulunur; eser, "Her şebnin Kadr ola her rûzun îd / Göresin devlet ile ömr-i mezîd" beytiyle sona erer.

Mesnevinin özelliklerinden biri de çocuk eğitimiyle ilgili bilgiler ihtiva etmesidir. *Hayriyye*, Türk kültür tarihinde çocuk edebiyatı ve eğitimi alanında ilk eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Nâbî devrinin göze batan kusurlarını ve toplumdaki aksaklıkları da eleştirmiştir. Ülkedeki genel çöküş üzerinde durduğu gibi insanlardaki ahlâk düşüklüğünü, idarecilerin zayıflığını, mahkemelelerin bozulmasını, halkın ezilmişliğini ve ulemânın cahilliğini de anlatmıştır.

Hayriyye, bazı bölüm başlıkları dolayısıyla Feridüddin Attâr'a nisbet edilen *Pendnâme*'yi veya Keykâvus b. İskender'in *Kâbûsnâme*'sini hatırlatmakla beraber şekli, tertibi ve muhtevası ile söz konusu eserlerden ayrılır. Diğer taraftan



Nâbî'nin Hayriyye adlı eserinin ilk iki sayfası (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 415)

Attâr'ın eseri dinî-tasavvufî bir karakter taşıdığı halde Hayriyye'de sosyal eleştiriyi vardır. Osmanlı Devleti kurumlarıyla bu sosyal eleştirinin süzgecinden geçirilmiştir. Müellif, kendi tecrübelerine de yer vererek eserine bir orijinallik kazandırma-ya çalışmıştır.

Yazıldığı dönemden itibaren dikkatleri üzerine çeken Hayriyye, gerek içinde yaşadığı toplumu ve yöneticileri tenkit etmesi, gerekse İslâm ve gelenek açısından ideal insan tipinin vasıflarını belirtmesi bakımından her zaman ilgiyle okunmuştur. Ziyâ Paşa Harâbât'ta, "San'at ile eylemiştir ol pîr / Asrındaki hâl-i mülk-ü tasvîr / Zulm-i vüzerâyî söylemiştir / Hâl-i fukarâyî söylemiştir" diyerek eserin yazıldığı devri yansıtmış olduğunu belirtir. Cumhuriyet'ten sonra da Hayriyye'nin içtimaî ve ahlâkî tezi üzerinde durulmuş, eser için olumlu ve olumsuz yorumlar yapılmıştır. Mehmet Kaplan mesnevinin nazik, efendi, ilim sahibi, muhafazakâr, fakat buna karşılık "pasif ve konformist" bir insan tipini idealize ettiğini söylerken Aydın Sayılı, Nâbî'nin oğluna ilim tavsiye etmekle beraber bunun naklî ilimler mânâsına geldiğini, aslında felsefî düşüncüyü kabul etmediğini ileri sürmüştür. Ali Canip ise Hayriyye'de telkin edilen ahlâkın müstebit bir muhitin gerektirdiği nemelâzımcı bir ahlâk olduğunu iddia etmiştir. Sabri Ülgener de Hayriyye'nin, Ortaçağ Osmanlı dünyasında çalışıp daha çok kazanmak yerine kaderine rızâ gösteren insanların mütevekkil hayat anlayışını yansıttığını, rahat yaşamayı ve bu-

nun gereklerini zahmetsizce elde etmeyi tavsiye ettiğini belirtir (bu tenkitlere itirazlar için bk. Dirîöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, s. 417-419; Diclehan, sy. 43-44 [1989]; Bilkan, sy. 71 [1990], s. 52; *Hayriyye-i Nâbî* [haz. Mahmut Kaplan], s. 160).

Çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan Hayriyye (meselâ bk. Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 418; Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 359, Hüsrev Paşa, nr. 512, Ayasofya, nr. 3851/1; İÜ Ktp., TY, nr. 752/2; Ankara Millî Ktp., İbn Sînâ, A 5157/2, A 5192/3, A 5287) Bulak'ta (1257, 1276) ve İstanbul'da (*Divan*'ının sonunda 1292, müstakil olarak 1307) basılmıştır. Eserin, Paris'te 1857 yılında Pavet de Courteille tarafından *Conseils de Nabi Efendi* adıyla yapılan ve Türkçe metni de ihtiva eden tercümesi ilk Fransızca tercüme olarak bilinmekle beraber mesneviyi bu tarihten çok önce Denis Dominique Cardonne adlı bir şarkiyatçı özet halinde Fransızca'ya çevirmiştir. Bu çeviri, *Mélanges de littérature orientale, traduits de différents manuscrits turcs, arabes et persanes de la bibliothèque du roi* (Paris 1770, 1772) adlı eserin II. cildinin 162-235. sayfaları arasında yer almaktadır. Bu kitap İngilizce'ye de tercüme edilmiştir (*A Miscellany of Eastern Learning*, I-II, London 1772; bk. Erdem, *Müteferrika*, sy. 2, s. 165-171). İskender Pala tarafından Latin harflerine aktarılan Hayriyye'nin ilmî neşirini Mahmut Kaplan gerçekleştirmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

- Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî: İnceleme, Metin* (haz. Mahmut Kaplan), Ankara 1995; D. D. Cardonne, *Mélanges de littérature orientale, traduits de différents manuscrits turcs, arabes et persanes de la bibliothèque du roi*, Paris 1770, II, 162-235; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 460-462; Banarlı, *RTET*, II, 676; Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul 1976, s. 214-234; Sabri F. Ülgener, *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul 1981, s. 70, 78, 104, 161, 164, 189; Abdülkadir Karahan, *Nâbî*, Ankara 1987, s. 33-42; a.mlf., "Nâbî", *İA*, IX, 5; Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara 1987, tür.yer.; a.mlf., "Gerileme Devrini Belgeyen Bir Edebî Eser: Nâbî'nin Hayriyye'si", *TTK Bildiriler* (1994), s. 1967-1975; İskender Pala, *Şair Nâbî, Hayriyye*, İstanbul 1989, s. 13; F. Tulga Ocak, "Hayriyye'de Bir Türk Gençinin Eğitimi ve Seçilecek Meslekler", *Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu*, İstanbul 1988, s. 189; Tunca Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler*, Ankara 1993, s. 151-192; Ali Canip Yöntem, "Tarihi Aydınlatacak Edebî Eserlerden Hayriyye ve Lütfiyye", *İstanbul Kültür Dergisi* (1945), Meserret Dirîöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, İstanbul 1994, s. 133-137, 417-419; a.mlf., "Hayrî-Nâme (Hayriyye) Şâirine Göre İlim ve Ahlâka Verilen Değer", *MK*, sy. 12 (1979), s. 46-48; Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü -Eski Şiirde Hikemiyat-*, İstanbul 1996, tür.yer.; Aydın Sayılı, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk", *Erdem*, sy. 2, Ankara 1985, s. 361-362; Şakir Diclehan, "Şair Nâbî ve Hayriyye'si", *Diriliş*, sy. 41-47, İstanbul 1989; Günay Kut, "Nâbî'nin Hayri-Nâme'si", *Türk Edebiyatı*, sy. 162, İstanbul 1987, s. 47-50; M. Atilla Maraş, "Hayriyye-i Nâbî'nin Tanımı", *İlim ve Sanat*, sy. 20, İstanbul 1988, s. 47-49; Ali Fuat Bilkan, "Nâbî'nin Hayrî-nâme Adlı Eseri", *MK*, sy. 71 (1990), s. 52; Yahya Erdem, "Hayriyye-i Nâbî'nin Fransızca'ya İlk Çevirisi", *Müteferrika*, sy. 2, İstanbul 1994, s. 165-171; "Hayriyye", *TDEA*, VI, 184.



ALİ FUAT BİLKAN

HAYRİYYE

(خیربور)

Pakistan'da bir şehir ve 1783-1956 yılları arasında bu çevrede hâkim olan küçük bir emirlik.

Hayrîpûr, halen Pakistan'ın güneydoğusundaki Sind eyaletinde Sukkur iline bağlı önemli bir ilçe merkezidir. İndus nehrinin sol kıyısında kurulmuş olup doğusunda Büyük Hint çölü (Thar), kuzeydoğusunda Çölistan bulunmaktadır. Bölgede göze çarpan küçük tepelerin çoğu kumullardan ve kireç taşlarından oluşmuştur. Düzlükler genelde çalılıklarla kaplıdır ve bütün Sind'de görüldüğü gibi